

z racji opierania swojej narracji historycznej o Kościele na dokumentach przede wszystkim pozakościelnych. Odnosimy więc wrażenie, że czytając te prace, mamy ogląd dziejów baptystów raczej oczami urzędników państwowych różnego szczebla, niż samych baptystów czy niektórych żyjących jeszcze uczestników opisywanych wydarzeń. Ponadto oglądamy raczej Kościół jako całość, nie zaś jako poszczególne zbory, ich historię i sylwetki duchowych przywódców.

Niniejsza praca, mająca walor monografii bardzo dobrze udokumentowanej źródłami pochodzącymi przede wszystkim z archiwów państwowych, nie może pretendować jednakże do rangi pełnoprofilowego opracowania. Jest jednakowoż cennym przyczynkiem do badania dziejów baptyzmu w naszym kraju. Czytelnikowi pragnącemu poznać jego historię we wszystkich aspektach, zwłaszcza po II wojnie światowej, przyjdzie jeszcze poczekać na dogłębne, całościowe i syntetyczne opracowanie dziejów Kościoła baptystycznego w Polsce.

Andrzej Seweryn

Andrzej Szymański, *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1945-1965. Studium historyczno-prawne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, ss. 263.

W serii wydawniczej „Studia i Monografie” Uniwersytetu Opolskiego ukazała się ostatnio praca Andrzeja Szymańskiego pt. *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1945-1965. Studium historyczno-prawne* (Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2010). Publikacja ta powiększyła grupę opracowań, w których podejmowana jest problematyka wykorzystywania przepisów prawa Polski Ludowej do realizacji celów wyznaczonych przez realizowaną wówczas, antykościelną politykę wyznaniową. Problematyka, na której skoncentrował się Autor omawianej rozprawy – pomimo swego znaczenia – nie doczekała się jednak jeszcze całościowego omówienia.

Zawarte w pracy rozważania odnoszą się do powojennego dwudziestolecia, w czasie którego władze Polski Ludowej konsekwentnie dążyły do

maksymalnego ograniczenia zinstytucjonalizowanej działalności charytatywnej, prowadzonej przez Kościół katolicki. W Kościele widziano bowiem przeciwnika ideowego (a ściślej – wroga klasowego), a prowadzoną przez ten Kościół działalność dobroczynną postrzegano w kategoriach „wojny o dusze”.

O wartości omawianej rozprawy decyduje oparcie prowadzonych w niej rozważań na imponującej bazie źródłowej. Składają się na nią nie tylko właściwie dobrane akty normatywne, ale również bogaty materiał archiwalny. Trudno mieć wątpliwości, że w badaniach dotyczących okresu Polski Ludowej (nawet jeśli mają one charakter prawny), nie można się ograniczyć do analizy aktów normatywnych. Nie pozwala na to specyfika tego okresu, który zasadnie bywa określany jako czas prymatu polityki nad prawem.

Zdecydowana większość archiwaliów przebadanych przez Andrzeja Szymańskiego jest zgromadzona w różnych zespołach akt Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Analizie poddano również kilka dokumentów przechowywanych w Archiwum Archidiecezji Katowickiej oraz w Archiwum Konferencji Episkopatu Polski. Należy przy tym dostrzec, że Autor dołożył starań, aby móc przeprowadzić pełną kwerendę w Archiwum Konferencji Episkopatu Polski oraz zbadać materiały zgromadzone w Archiwach Konsulty Żeńskich oraz Męskich Zgromadzeń Zakonnych. Jego starania zakończyły się jednak niepowodzeniem (zob. s. 15). Szkoda natomiast, że nie przeprowadził gruntownej kwerendy w archiwach Instytutu Pamięci Narodowej. Nie wydaje się, aby okolicznością w pełni usprawiedliwiającą to zaniechanie był fakt, że przeprowadzone tam „badania pilotażowe [...] wykazały w wielu przypadkach wtórność zgromadzonych tam dokumentów w stosunku do tych wchodzących w skład zespołu Urzędu do Spraw Wyznań w Archiwum Akt Nowych” (s. 15).

Precyzując zamierzenia badawcze, Autor we wstępie koncentruje się na właściwym ujęciu istoty kościelnej działalności charytatywnej. Nie negując wartości tych rozważań, trzeba jednak zwrócić uwagę, że przynajmniej podobnie potrzebne byłoby wyjaśnienie, jak należy rozumieć użyte w tytule sformułowanie „sfera publicznoprawna”. Można sądzić, że chodzi o sferę objętą zadaniami władz publicznych (w których wykonywanie włączały się podmioty kościelne), a nie o sferę podlegającą regulacjom prawa publicznego. Jednak jedyny dotyczący tej kwestii *passus*, w którym

tłumaczy się, że skoro „rozwiązywanie problemów społecznych w Polsce Ludowej [...] nie leżało w kompetencji Kościoła katolickiego”, lecz było (i jest) zadaniem „administracji rządowej bądź samorządu terytorialnego”, a w związku z tym Kościół, „włączając się w wykonywanie zadań z tego zakresu, stawał się [...] podmiotem praw i obowiązków w sferze publicznoprawnej” (s. 12-13) nie jest ani dostatecznie precyzyjny, ani wystarczająco przekonujący.

Okres objęty zainteresowaniem Autora zamyka rok 1965, kiedy to swój cel osiągnęła „większość działań skierowanych przeciwko kościelnej akcji charytatywnej”. Trafnie twierdzi on, że po tej dacie „wygasła [...] większość akcji o zasięgu ogólnopolskim i lokalnym, skierowanych przeciwko działalności dobroczynnej Kościoła katolickiego w Polsce”, a w konsekwencji, „[a]ż do kolejnego przełomu politycznego u progu lat osiemdziesiątych XX w. sytuacja w tej dziedzinie była w miarę stabilna” (s. 14). Trudno jednak nie zwrócić uwagi, że nadany pracy tytuł sugeruje, że w 1965 r. całkowicie dopełniony został proces likwidacji omawianej działalności kościelnej. Tymczasem sam Autor tłumaczy, że po 1965 r. nadal funkcjonowała pewna, niewielka liczba „reprezentacyjnych” placówek kościelnych, prowadzących działalność charytatywną „w sferze publicznoprawnej”. Problem polega jednak nie tyle na przyjęciu błędnych ram czasowych, ile raczej na nieco mylącym tytule opracowania. Uwaga ta dotyczy również zastosowania (a nawet wyeksponowania) w nim słowa „proces”. Opisowanej likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego „w sferze publicznoprawnej” rzeczywiście nie dokonano w jednym dniu, lecz i w tym przypadku stosowano „politykę salami” („odcinania po plasterku”). Ciąg działań podporządkowanych realizacji celu założonego przez władze partyjno-państwowe całkowicie zasadnie można określić jako „proces”. Jednak zastosowanie tego słowa w tytule nakazywałoby położyć nacisk na dogłębne i uporządkowane przedstawienie poszczególnych elementów omawianego procesu, a w każdym razie nie pozwala na przyjęcie, że celem rozprawy jest jedynie „przedstawienie prawnych i faktycznych możliwości funkcjonowania akcji charytatywnej Kościoła katolickiego w Polsce w sferze publicznoprawnej w ciągu pierwszego powojennego dwudziestolecia” (s. 14 oraz 231-232).

Z zakresu rozważań wyłączona została problematyka upaństwowienia kościelnej organizacji „Caritas”. Autor uznał, że ma prawo jej nie podej-

mować ze względu na istnienie „źródłowego opracowania D. Zamiatyły pt. *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945-1950*” (s. 13), chociaż stwierdził jednocześnie, iż decyzja władz partyjno-państwowych o wprowadzeniu w tej organizacji zarządu przymusowego miała „przełomowe znaczenie” i „stała się praktycznie początkiem końca aktywności Kościoła rzymskokatolickiego na tym polu” (s. 94). Jednak istnienie innych, równie źródłowych opracowań, nie stało się przeszkodą dla omówienia – wyraźnie na ich podstawie – podjętej w nich problematyki (zob. np. s. 111-115 oraz 119-121). Zagadnienia związane z upaństwowieniem kościelnej organizacji „Caritas” nie są – na szczęście – całkowicie nieobecne na kartach rozprawy. Autor sporo pisze na przykład o upaństwowianiu tych placówek kościelnej „Caritas” (przedszkoli, domów dziecka itp.), które nie zgodziły się na przyjęcie zwierzchności noszącego tę samą nazwę i ustanowionego przez władze partyjno-państwowe Zrzeszenia Katolików.

Na strukturę pracy składają się cztery rozdziały. Dwa ostatnie można uznać za rdzeń opracowania. Poświęcono je bowiem przedstawieniu podejmowanych przez władze partyjno-państwowe działań faktycznych, których celem było maksymalne ograniczenie wpływu Kościoła na społeczeństwo przez prowadzoną przezeń działalność dobroczynną. Natomiast we wcześniejszych częściach omawianego opracowania przedstawiono kontekst tych działań oraz przeanalizowano przepisy odnoszące się do kościelnej działalności charytatywnej. Godną aprobaty praktyką jest uwzględnianie w strukturze każdego z rozdziałów formalnie wyodrębnionych podsumowań, które pomagają czytelnikowi w uchwyceniu najważniejszych wątków przeprowadzonych rozważań. Szkoda natomiast, że zasadniczych części opracowania nie wyposażono w podobnie przydatne wprowadzenia.

Rozdział pierwszy (s. 23-66) ma charakter części wprowadzającej w zasadnicze rozważania. Omówiono tu sytuację prawną Kościoła katolickiego w latach 1918-1965, przedstawiono posługę charytatywną jako jego działalność własną, scharakteryzowano podmioty odpowiedzialne za kościelną działalność charytatywną oraz przeanalizowano formy tej działalności. Sporą część rozważań zawartych w dwóch ostatnich podrozdziałach słusznie poświęcono zarysowaniu imponujących rozmiarów zaangażowania polskiego Kościoła w działalność charytatywną przed 1939 r. Po 1945 r.

podmioty kościelne zamierzały bowiem powrócić do przedwojennych tradycji, podejmując realizowane wcześniej inicjatywy. Można uznać, że treści zawarte w omawianym rozdziale dobrze przygotowują czytelnika do lektury kolejnych części pracy, chociaż do nauki nie wnoszą niczego nowego (podobnie zresztą jak wiele innych rozdziałów wprowadzających w różnego rodzaju opracowaniach). Nie zawsze jednak udało się Autorowi właściwie zapanować nad tokiem rozważań, które niekiedy zdają się tracić jakikolwiek związek z tematem opracowania. Trudno na przykład zrozumieć, jakiemu celowi służy szczegółowe omawianie postanowień Konkordatu z 10 lutego 1925 r. (s. 28-35), skoro nie wyprowadzono z nich żadnych wniosków dotyczących działalności dobroczynnej, a nadto „po roku 1945 umowa konkordatowa nie była wykonywana” (s. 38).

Przedmiotem rozdziału drugiego (s. 67-109) uczyniono regulacje prawne, znajdujące zastosowanie do kościelnej działalności charytatywnej, które obowiązywały w czasie powojennego dwudziestolecia. Obszerne uwagi poświęcono przepisom dotyczącym prowadzonej przez podmioty kościelne działalności zdrowotno-leczniczej oraz opiekuńczo-wychowawczej. Szczególną uwagę zwrócono przy tym na unormowania odnoszące się do upaństwowiania i zamykania placówek, w których prowadzona była taka działalność. Kształt tych unormowań pozostawał bowiem w ścisłym związku z planami wyeliminowania z tych ważnych sfer życia społecznego wpływów podmiotów „ideowo obcych” i niepodlegających się ścisłemu nadzorowi. Dążąc do realizacji zakładanych celów, władze partyjno-państwowe nie tylko przyjmowały nowe, odpowiednio ukształtowane akty normatywne (których przykładem jest ustawa z dnia 28 października 1948 r. o zakładach społecznych służby zdrowia i planowej gospodarce w służbie zdrowia). Wykorzystywały również akty uchwalone przed wojną (jak na przykład ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych), które poddawano nowej interpretacji, wydawano do nich nowe akty wykonawcze, a w razie potrzeby – również nowelizowano. W zawartych w omawianym rozdziale analizach słusznie uwzględniono również przepisy ustawy – Prawo o stowarzyszeniach oraz dekretu o zniesieniu fundacji. Pozostaje bowiem poza sporem, że zarówno katolickie stowarzyszenia (w tym występujące w tej formie zgromadzenia bezhabitowe), jak i fundacje były intensywnie zaangażowane w działalność dobroczynną. Dyskusyjne jest natomiast

wkomponowanie rozważań dotyczących tych kwestii w podrozdział odnoszący się do działalności zdrowotno-leczniczej. Jak wynika m.in. z lektury rozdziału III, zakłady prowadzone przez wymienione podmioty można raczej uznać za opiekuńczo-wychowawcze. Trzeba jednak podkreślić, że istota problemu nie sprowadza się do błędnego wyboru jednego z dwóch podrozdziałów. Polega raczej na tym, że poprzez nieoptymalne ukształtowanie struktury omawianego rozdziału Autor postawił się przed niewłaściwie sformułowaną alternatywą. Za uzasadnione należy natomiast uznać wyodrębnienie podrozdziału, który poświęcono analizie przepisów odnoszących się do osób zawodowo zaangażowanych w kościelną działalność charytatywną. Przedmiotem refleksji słusznie uczyniono tu zwłaszcza unormowania regulujące rozwiązanie umowy o pracę.

Kolejny, najobszerniejszy rozdział opracowania (s. 111-187), odnosi się do form ograniczania (a właściwie sposobów likwidacji) działalności instytucji charytatywnych Kościoła katolickiego. Jest to z pewnością najważniejsza część rozprawy. W kolejnych podrozdziałach – zgodnie z nadanymi im tytułami – przedstawiono kolejno: likwidowanie dzieł prowadzonych przez katolickie stowarzyszenia charytatywne, nacjonalizowanie instytucji pomocowych prowadzonych przez kościelne fundacje dobroczynne, przejmowanie kościelnych placówek służby zdrowia i domów pomocy społecznej oraz przejmowanie przez państwo kościelnych placówek opiekuńczo-wychowawczych. Na podstawie materiałów zgromadzonych przede wszystkim w trakcie własnej kwerendy archiwalnej, a częściowo również opierając się na istniejących opracowaniach, Autor ukazał sposób przeprowadzania akcji likwidacyjnych, a ponadto sformułował przekonującą ocenę legalności tych działań. Jest to niewątpliwa wartość tej części opracowania. Osobnych rozważań nie poświęcono – co prawda – wszystkim konkretnym przypadkom upaństwowiania i likwidowania placówek kościelnych, prowadzących szeroko rozumianą działalność dobroczynną. Jednak liczba omówionych przypadków uprawnia do formułowania wniosków natury ogólnej. Zastrzeżenia budzi natomiast struktura omawianego rozdziału. Analiza tytułów nadanych poszczególnym podrozdziałom prowadzi bowiem do wniosku, że zastosowany podział nie spełnia wymogu rozłączności. Dwa pierwsze podrozdziały wyodrębniono na podstawie kryterium podmiotu prowadzącego omawianą działalność (stowarzyszenia i fundacje), natomiast dwa kolejne wyodrębniono, odwołując się do

krterium charakteru likwidowanych placówek (placówki służby zdrowia i domy pomocy społecznej oraz placówki opiekuńczo-wychowawcze). Prowadzi to do sytuacji, w której na przykład wątki dotyczące likwidacji stowarzyszeń „Opieka nad Dziewczętami” (a więc także przedstawienia likwidacji prowadzonych przez nie placówek opiekuńczo-wychowawczych) podejmowane są zarówno w podrozdziale 1, jak i w podrozdziale 4.

Ostatni rozdział rozprawy (s. 189-229) dotyczy stosunku władz państwowych do osób (konsekrowanych) zaangażowanych w kościelną działalność charytatywną. Uwzględnienie tej problematyki w pracy poświęconej ograniczaniu przez władze Polski Ludowej kościelnej działalności dobroczynnej jest w pełni uzasadnione, ze względu na ścisły związek obu zagadnień. Eliminowanie wpływu siostr zakonnych na osoby korzystające z opieki w placówkach państwowych dyktowane były bowiem tymi samymi powodami, które wcześniej zdecydowały o przejęciu tych placówek przez państwo (choć miało również związek z antyzakonną fobią, charakteryzującą ówczesne władze partyjno-państwowe). Uwaga czytelnika koncentrowana jest kolejno na zwalnianiu zakonnic z pracy, ograniczaniu im możliwości podnoszenia kwalifikacji i dokształcania się, wyłączeniu z ubezpieczenia społecznego i pozbawianiu prawa do świadczeń ubezpieczeniowych oraz eksmisjach i przymusowym przenoszeniu na inne miejsca pracy. Podobnie jak w poprzedniej części opracowania, zamierzeniem Autora nie było szczegółowe opisanie wszystkich konkretnych przypadków, ale raczej ukazanie intencji, motywów i sposobów realizacji podejmowanych przez władze działań antyzakonnych. Choć więc liczba przebadanych i opisanych przypadków nie jest nadmierna, należy uznać, że założone cele zostały zrealizowane.

Będąc pierwszą próbą monograficznego omówienia prawnych aspektów działań podejmowanych przez władze Polski Ludowej w celu maksymalnego ograniczenia zinstytucjonalizowanej działalności charytatywnej Kościoła katolickiego, rozprawa Andrzeja Szymańskiego pt. *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1945-1965. Studium historyczno-prawne* powinna zostać przyjęta z uznaniem. Co prawda zgodzić się trzeba z Autorem, że ze względu na „niekompletność zebranego materiału źródłowego” (s. 239) wiele kwestii szczegółowych nadal oczekuje na wyjaśnienie. W kontekście sporów na temat zakresu zrealizowanej po 1989 r. rewindykacji majątku

kościelnego, szczególnie przydatne byłoby całościowe przedstawienie problematyki dokonanej przed tą datą (a po 1945 r.) nacjonalizacji mienia wykorzystywanego przez podmioty kościelne do prowadzenia działalności dobroczynnej. Trudno mieć jednak wątpliwości, że omawiane opracowanie istotnie powiększa i porządkuje wiedzę na temat prawnych aspektów działań podejmowanych przez władze Polski Ludowej przeciwko akcji charytatywnej Kościoła katolickiego, a nadto stanowi ważny głos w dyskusji na temat instrumentalnego wykorzystywania przez nie obowiązującego prawa.

Piotr Stanisław

Las asociaciones de fieles. Aspectos canónicos y civiles. Acta del VIII Simposio Internacional del Instituto Martín Azpilcueta (Pamplona 4-6 de noviembre 2009), dir. José Antonio Fuentes, Eunsa Pamplona 2011, pp. 379.

Stowarzyszenie obejmuje pewną grupę osób, które się zrzeszają dla osiągnięcia wspólnym działaniem określonych celów. Gdy mówimy o stowarzyszeniach wiernych, mamy na uwadze cele związane z życiem Kościoła, takie jak osiągnięcie życia bardziej doskonałego, rozwój kultu publicznego, pogłębianie doktryny chrześcijańskiej czy podejmowanie dzieła apostołatu, wykonywanie dzieł pobożności lub miłosierdzia. Kodeks Prawa Kanonicznego w kan. 298 § 2, mając na względzie powyższą definicję stowarzyszeń wiernych, stwierdza: „Wierni powinni należeć do tych przede wszystkim stowarzyszeń, które przez kompetentną władzę kościelną albo zostały erygowane, albo są przez nią zalecane lub popierane”.

Książka *Las asociaciones de fieles. Aspectos canónicos y civiles* (Stowarzyszenia wiernych. Aspekty kanoniczne i cywilne) pod redakcją José Antonio Fuentes jest owocem VIII Międzynarodowego Symposium zorganizowanego na Uniwersytecie Navarry w Pampelunie w dniach 4-6 listopada 2009 r. i stanowi swoisty komentarz do tytułu V drugiej księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego.

Recenzowane dzieło składa się z dwunastu artykułów. Najpierw José Antonio Fuentes prezentuje temat: *Aspectos fundamentales en la realidad*